

PSIHOLOŠKI PROFIL DJECE ŠKOLSKE DOBI

Živan Bezić

Budući da je govor o psihološkom profilu djece školske dobi, odmah nam se nameću pitanja: Koga smatramo djetetom školske dobi? S kojom godinom života dijete stupa u školski život? Kada prestaje biti dijete, premda i poslije ostaje školski polaznik?

Ovdje ne mislimo ulaziti u pitanje kada je neko dijete zrelo za pohađanje škole. To je problem za sebe o kojemu se još uvijek živo raspravlja u pedagoškim krugovima. Mi ćemo se ograničiti samo na konstatiranje činjenice: početak školske obveze nije u svim zemljama vezan za istu godinu života. Tako npr. u SAD i nekim drugim državama djeca polaze u školu u šestoj godini života, a u nas istom u sedmoj. Međutim, ispravno datiranje početka školovanja vrlo je važna stvar, jer duševne sposobnosti i mogućnosti šestogodišnjaka nisu iste kao i sedmogodišnjaka. No, kako nam nije namjera rješavati problem školske zrelosti, ostajemo pri činjenici: naša djeca polaze u školu u 7. godini života.

Naglašavamo još jednu stvar: nije nam svrha proučavanje psihologije djeteta kao »školskog« djeteta, već samo kao djeteta koje se nalazi u životnoj dobi od 7. do 11. godine, što se inače podudara s vremenom pohađanja osnovne škole. Istina, djetinjstvo teče već od rođenja (prvo ili rano djetinjstvo), ali se zbog opsežnosti materijala ograničavamo samo na kasnije djetinjstvo, tj. školsko. Kao posljednju granicu djetinjstva uzimamo, opet bez teoretskog obrazlaganja, jedanaestu godinu, nakon koje se više nikoga ne može smatrati djetetom. Doduše, i poslije te godine dječak ostaje »školsko biće« i prosljeđuje svoje školovanje, ali više nije dijete već dječak ili djevojčica.

Priznajemo da time nismo uklonili svaku poteškoću u stručnom nazivu životne dobi djece između 7. i 11. godine. Jer, zašto bi se to doba moralo nazivati upravo »školsko doba«? Na taj način se jednom vanjskom faktoru u životu djeteta daje prednost pred unutarnjim čimbenicima razvoja, a ova se faza razvitka krsti po jednoj nebitnoj činjenici. K tome, fenomen skolarizacije još nije faktično i potpuno obuhvatio svu djecu svijeta, pa ni naše zemlje. S druge strane, opet, ne možemo prihvatiti naziv »dječačko doba«, jer onda činimo nepravdu djevojčicama. Neki drugi pokušaji stručnog nazivlja za ovo razdoblje života još manje odgovaraju punoj stvarnosti. U neprilici da nađemo bolji ostajemo pri nazivu »školsko« doba djetinjstva.

Nikako ne možemo mimoći još jedan problem, a to je pitanje periodizacije. Vrijeme od pet godina, tj. od sedme do jedanaeste, predug je period u brzacu djetinjstva da bismo ga mogli obuhvatiti jednim potezom pera. Treba ga rastaviti na manje jedinice, ali koje? Hoćemo li se zaustaviti na staroj klasičnoj diobi života na septenare ili ćemo

usvojiti najnoviju teoriju o dekadama (Peck, Thomae, Lehr¹)? Sigurno je da su obje preširoke. Hoćemo li dati prednost periodizaciji od 5 godina, kako to čini Charlotte Bühler? U tom slučaju se upada u poteškoće pri tretiranju puberteta. Možda bi nam dobro došla metoda modelizacije (Stufenmodelle, Modellvorstellung), koju zastupaju neki noviji psiholozi, da nije dosta uopćena, tipizirana i često daleko od stvarnosti. Zgodna je Göttlerova dioba na indiferetne i diferentne faze,² ali nije sama dovoljno izdiferencirana i ne odgovara cilju što smo ga sebi postavili. Vrlo nam je bliza Cruchonova razdioba na »petite enfance — moyenne enfance — grande enfance«,³ no u njoj ne možemo pronaći životne prilike naše djece. Na žalost, naši domaći pedagoški i psihološki pisci nisu proveli periodizaciju ove dobi, nego su ostali pri općem nazivu »mlađe školsko doba«. Kad bismo usvojili metodu američkog pediatra Gesella,⁴ koji proučava i karakterizira svako godište života napose, mislim da ne bismo pogriješili, ali bismo onda otišli predaleko i morali zaći u brojne pojedinosti. Zbog istog razloga skroz nam je nemoguće ulaziti u još užu periodizaciju djetinjstva, koja vodi računa čak i o najmanjim razdobljima razvoja, tako da je još 1959. g. psiholog Höhn, osvrćući se na teorije 18 autora, nabrojio 61 razvojnu fazu u djetinjstvu i mladenaštvu.⁶

U toj prašumi razdiobnih mogućnosti opredjeljujem se za tročlanu periodizaciju mlađega školskog doba, koju će omeđivati godine: sedam (I faza), osam i devet (II faza), te deset i jedanaest (III faza). Psihološki i metodološki razlozi traže da lučimo psihologiju prvoškolaca od one koja je svojstvena djeci osme i devete godine, a isto tako da poštujemo razlike u odnosu na stariju djecu što se nalaze pred pubertetom.

Preskočivši neke druge manje probleme, koje bi nam mogao postaviti predmet naših razmatranja, moramo se ipak zaustaviti na jednoj dilemi: Hoćemo li ostati samo i čisto na psihološkom profilu djece školske dobi ili ćemo prijeći također i na praktične zaključke pedagoške i katehetske naravi? Kako postavljeni naslov govori samo o psihološkom profilu, ostat ćemo u njegovim granicama i nećemo ulaziti u područje pedagogije, pastorala ili katehizacije. Ipak, da ne bismo ostali na pukoj teoriji i opisivanju, osvrnut ćemo se barem na neke osnovne religiozne, odgojne i katehetske aspekte razvoja naše djece.

Tako, dakle, ovi reci neće biti jedan suhi psihogram, nego — ako se smijem tako izraziti — i jedan kratki akciogram.

I. Prvoškolac (7. godina)

Najprije ćemo se zadržati na psihologiji prvoškolca, tj. djeteta od 7 godina, jer to je međašna godina u životu djece.

¹ *Das neue Lexikon der Pädagogik*, I sv. Herder, 1970, str. 33.

² J. Göttler, *System der Pädagogik*, 12 izd., Kösel, München, 1964, str. 359.

³ G. Cruchon, *Psychologie pédagogique*, I sv., Salvator, Mulhouse, 1966.

⁴ *Enciklopedijski Rječnik Pedagogije*, Zagreb, 1963, str. 246. S. Pataki i dr., *Opća pedagogija*, 11 izd., Zagreb, 1967, st. 74, 87. J. Kuničić, *Kršćanska pedagogija*, Zagreb, 1970, str. 173.

⁵ A. Gesell i F. Ilg, *L'Enfant de 5 à 10 ans*, Presses Univ., Paris, 1953.

⁶ *Das neue Lexikon der Pädagogik*, I sv., Herder, 1970, str. 364.

Premda je psihološki razvoj usko povezan s tjelesnom kondicijom djeteta, o njoj nećemo (kratkoće radi) ništa govoriti.

Glavna karakterista ovoga doba jesu znatne *životne promjene*, koje nastaju pod uplivom endogenih i exogenih čimbenika.

Odlučujući *v a n j s k i* faktori jesu:

Novi ambijent u koji dijete dolazi. Dotada je ono poznavalo samo rodni dom, dvorište, par obližnjih ulica i svoje susjedstvo. Sada je suočeno s novom sredinom: školom, crkvom, poteškoćama puta do škole i crkve, opasnostima prometa i vremenskih nepogoda. Često je za dijete polazak u školu pravi duševni šok, osobito ako za nj nije bilo pripremljeno ili pak loše pripremljeno (zastrašivanje školom). Mnoga djeca u velikom strahu dočekuju prvi dan škole, a nekada bivaju i silom vođena u školu.

Novi auktoriteti. Pohađanjem škole i vjeronauka dijete se susreće s novim auktoritetima. Prije je ono živjelo okruženo toplom ljubavi majke, sigurno pod brižnom zaštitom oca, tetošeno popustljivošću djeda i bake. Sada je suočeno s novim auktoritetima: učitelja, učiteljice i svećenika. Kako će ono doživjeti nove auktoritete? To zavisi od dvije stvari: od slike koju su mu roditelji o njima stvorili, te od prihvaćanja i dočeka djeteta od strane učitelja i svećenika.

Prva emocionalna reakcija djeteta u susretu s novim odgojiteljima jest uglavnom *strah*, ali poslije — ako učitelji i svećenik budu na visini svoga zadatka — dijete je sposobno za pravu ljubav, poštovanje i divljenje prema svojim (vjero)učiteljima.

Ulaskom u šire društvo dijete ulazi i u nove *ljudske odnose* za koje još nije spremno. Osim odnosa prema učiteljima ono susreće nove i nepoznate drugove u školi, a mnoge mlađe i starije neznance na putu. Od obiteljske socijalizacije dijete prelazi u širu društvenu socijalizaciju. Odsada će razred za njega biti važan životni problem. Položaj u razredu, borba za uspjeh, prestiž i prijateljstvo novih drugova, sustav nastave, pažnja učitelja — sve su to vrlo važni momenti u formaciji psihe jednog prvoškolca (osobito jedinca ili razmazanca).

Pedagozi su opazili da dijete od 7 godina hoće da ima »svoje« mjesto, i to posvuda: u kući, za stolom, u autu, u školi. Uporno gura sa »svoga mjesta« braću, sestre, drugove. Tako se stvaraju novi *sukobi* i nove napetosti u životu prvoškolca.

Stupanjem u školu nastaje za dijete i *ново shvaćanje života*. Dotada je za nj život bio samo igra, a sada postaje rad i red, stega i dužnost. Discipulus i disciplina spadaju u istu etimološku i stvarnu kategoriju. Iz didaktičkog sustava »ludendo discimus« prelazi se na sustav »laborando discimus«. Ulazak u školu sedmogodišnje dijete uzima jako ozbiljno. Tome doprinose još dvije psihološke pojave. Jedna negativna: prvoškolac naime nema smisla za humor; druga pozitivna: izjeda ga težnja za savršenstvom (neprestano mu je guma u rukama, briše, popravlja i dotjeruje svoje radove).⁷

⁷ A. Gesell i dr., *L'Enfant de 5 à 10 ans*. Presses Univ., Paris, 1953, str. 152.

Nove dužnosti djetetu donose i *nove brige* i zadatke. Kako se snaći izvan doma, kako izmaći svim prometnim teškoćama, kako ne zakasniti u školu, koje mjesto zauzeti u novoj sredini, kako obraniti svoju malu ličnost, kako steći simpatije novih drugova, osobito učitelja, kako polučiti školski uspjeh? Takvi i slični problemi muče mališana. Uz teškoće adaptacije i socijalizacije njegove brige povećava i prebrzo umaranje, jer dječje umne i fizičke snage još nisu dorasle novim zadaćama. Dijete na mahove sumnja u sebe, doživljava časove očaja i klonuća, lako plače, očekuje pomoć starijih.

Tolike ga novosti okružuju i toliki novi zadaci pritiskuju da se dijete plaši za svoj vlastiti identitet (tako, npr., majke opažaju da djeca te dobi ne vole nova odijela, u starima se osjećaju sigurnija).⁸

S kakvim duševnim potencijalom dijete ulazi u tu borbu za svoj identitet?

Umni kapacitet sedmogodišnjaka potpomognut je privremenim zastojeom tjelesnog razvitka, tako da se može bolje izvršiti okoštavanje organizma i njegov pomak u širinu, što omogućuje nesmetani psihički razvoj. Uživajući relativni unutarjni mir, dijete se može lakše uhvatiti u koštac s već spomenutim teškoćama što mu ih nameće vanjski svijet.

Osjetilno percipiranje djeteta još je previše subjektivno, površno i nepouzdan. Već je u 6. g. znalo razlikovati kod sebe desnu i lijevu ruku, a sada to može razlikovati i u ostalih. Učvršćuje svoju prostornu i geografsku orijentaciju. Upućuje se u zakone mišljenja, koje je zasada još sasvim situaciono, existencijalno, konkretno i subjektivno. Svladavši tajne čitanje i pisanja, zavoli knjigu, naročito slikovnice, dječje novine, stripove, bajke, basne i televiziju, ali ga filmovi, ako nisu podešeni za djecu, još ne zanimaju. Pamćenje mu je svježije, ali izrazito mehaničko. Dijete voli crtati i u tome najbolje izražava svoju psihu. Dječaci rado crtaju avione, vlakove i brodove, a djevojčice kuće i ljude. Djeca ove dobi daju izgled ozbiljnosti i zamišljenosti. Nisu brbljavi kao u 6. g., prije govora počinju razmišljati.

Makar je *čuvstveni život* sedmogodišnjaka lagano ustuknuo pred aktivizacijom inteligencije, emocije i nadalje dominiraju životom djeteta. Glavnu ulogu igraju čuvstva simpatije, ljubomore i straha. Sedmogodišnjak je bolji prijatelj oca nego majke, divi se starijoj braći, nenavidan je na malo mlađe od sebe, ali toplo voli maloga bracu i seku (ako ih nema, onda ih žarko želi). Prema mlađima u kući zauzima pokroviteljsko držanje, rado ih poučava i kara. Pomaže roditeljima u čuvanju reda. Jako je osjetljiv, sklon sjeti i plaču, često doživljava krize duševnog i tjelesnog umora.

Dok je kao šestogodišnjak bio nemiran, živ, neobuzdan, žestok, razdražljiv, bučan i svadljiv, sada je mnogo staloženiji, mirniji i poučljiviji, *moralno* pozitivniji. U dobi od 6 g. bio je nepostojan, neodlučan, sklon ekstremima, neuljudan, osvetljiv i nedruževan, pravi egoist, a sada je više usmjeren cilju, zna što hoće, izbjegava extreme, trudi se da bude uljudan, ima obzira i prema drugima. Sedmogodišnjak je uzor poslušnosti i

⁸ A. Gesell, na istom mjestu.

urednosti, stidljiv je, prima kritiku, čak je autokritičan. Spreman je da prizna krivicu (osim ako nema i sukrivca), ne želi žalostiti druge, rado se prilagođuje, uslužan je i socijalan. Pokazuje interes za okolinu, osobito za obiteljske događaje, za svoju školu i drugove. Učitelje i katehete veoma poštuje. Ima vrlo razvijen smisao za pravdu.

Sedmogodišnjak znade razlikovati dobro i zlo, iskreno se opredjeljuje za dobro, i sam želi biti bolji. Ljuti se na sebe kad pogriješi, ne trpi varanje u igri, osuđuje zloću i laž kod svakoga. Posjeduje osjećaj dužnosti (npr., nikako ne želi zakasniti u školu) i rado usvaja etičke norme. U ovoj dobi dijete stvara svoje prve ideale (građene na osobnim modelima) i želi im biti vjeran. Ustrajno je, točno, radišno i pokazuje prve znakove karakternosti.

Glavna mu je mana — ostala još iz ranijeg djetinjstva — što rado skuplja i svojata razne stvari. Još mu nisu dobro poznati zakoni vlasništva, posebno u odnosu prema mlađoj braći i sestrama. Uza sve to nije škrt, rado dariva drugove. Nezgodno je što u borbi za svoj identitet stalno traži »svoje« mjesto, lako se vrijeđa, preosjetljiv je, plašljiv i plačljiv, brzo se utječe oružju suza. Boji se otvorene borbe, njegov tipični način prosvjeda je bježanje s bojnog polja uz plač i jecanje.

Poput ostale djece i sedmogodišnjak je *religiozan*. Nema poteškoća da vjeruje u Boga, ako pripada kršćanskoj obitelji. Posjećuje crkvu, voli sv. obrede, rado moli. Zanimaju ga pitanja smrti, s velikim strahopoćitanjem sudjeluje u sprovodu, s očitim interesom posjećuje groblje, zapitkuje za prekogrobni život. Oduševljen je rajem i, naravno, boji se pakla. Vjeruje u magiju riječi, pisma i obreda. Uglavnom, djeca zamišljaju Boga na sliku svojih roditelja. Kad govore o Kristu, svoju pažnju usredotočuju na njegovo rođenje (jaslice) i smrt (križ). Počinju sumnjati u legendu o sv. Nikoli. Kao posljedicu nemarna vjerskog odgoja u kući, pojedina djeca mogu pokazivati veliko vjersko neznanje, dosta praznovjerja i predrasuda.

Presudna vjerska novost za prvoškolce je početak *vjeronauka*. Većina ga iščekuje s radošću i zanimanjem. Naravno, i odnos djeteta prema vjeronauku najviše zavisi o stajalištu obitelji. U gradu mnogi roditelji ne šalju djecu I razreda na vjeronauk zbog straha od prometa ili zbog mišljenja da je to za malo dijete prenaporno. Prvašići se župnika plaše i sretniji su ako im je vjeroučiteljica časna sestra. Ako imaju osnovno vjersko predznanje i vladaju temeljnim kršćanskim formulama, kateheti ostaje više vremena za rad u dubinu. Prikladan vjeronaučni učenik silno olakšava katehizaciju. Koncem I razreda dolazi u obzir i I sv. pričest s odnosnom pripravom. Doživljaju prve pričesti moramo, bez sumnje, posvetiti veliku pažnju.⁹

II. Dijete u 8. i 9. godini

Ove godine nisu prijelomne u životu djeteta, one samo usavršavaju tekovine 7. g-e. Nastavlja se proces *r a s t a* i stabilizacije na somatskom i psihološkom području.

●
⁹ II. Donat, *Das heilige Mahl*, Seelsorge Verlag, Freiburg, 1970.

U ovim godinama dijete uživa mnogo bolje zdravlje, rijetko je bolesno (najviše prehlade, othitis, ospice), često i obilato jede i dobro spava. Oko 9. g. mogu se pojaviti razni tikovi ili pak obnoviti ako ih je dijete prije imalo. Zbog svoje živahnosti i nesmotrenosti djeca sada često stradaju u raznim nezgodama (prometne nesreće, utapanja, padovi, lomovi ruku, nogu i sl.).

Duševni život osmogodišnjaka i devetogodišnjaka psiholozi karakteriziraju kao »doba naivnog realizma«. Dijete naime teži realnom i objektivnom spoznavanju svijeta, ali njegovo percepiranje i pojmovanje još odišu djetinjском naivnošću. Opažanje je zorno, predočbe konkretne, sudovi su pretežno subjektivni, makar se opaža iskreno nastojanje oko objektivnosti. U tome mu mnogo pomaže školski rad. Dijete se rado izražava crtanjem i sada već uočava zakone perspektive. Igra mu je još uvijek glavna aktivnost. Dječaci se bave najradije konstruiranjem, a djevojčice oblikovanjem i ukrasivanjem. Svi cijene ručni rad.

Njihova mašta još živi od fantastičnog svijeta ranog djetinjstva, bujna i fabulozna, ali sada dijete sve više zapaža razliku između mašte i zbilje. Sposobnost je pamćenja na svome vrhuncu, jer nakon 10. g. pokazuje tendenciju slabljenja.¹⁰ U ovo doba dijete nauči svake godine po prilici 1000 novih riječi. Mišljenje nije više onoliko situacijsko kao u prvoškolca, rađa se slutnja o objektivnoj stvarnosti svijeta, počinje novi način poimanja putem apstrakcije i generalizacije. Dijete otkriva veze u odnosu uzrok-posljedica, usvaja pravila logičkog mišljenja i pokazuje kritičko stajalište prema okolini. U 9. g. dijete je već sposobno da prije neke zadaće ili rada ozbiljno promišlja. Želi uspjeti, ima smisla za dnevni red. Rado piše, prepisuje, crta, sastavlja i rješava zadatke. Vrlo je znatiželjno, ispunja ga otkrivalački zanos. Zanimaju ga ceste, pruge, putovi, lutanja, prometna sredstva, tehnika, istraživanje, izumi, nepoznate zemlje i narodi, osobito oni egzotični. U istraživanju prošlosti uči se razlikovati povijest od priče i legende.

Normalno dijete sada veselije pohađa školu, tamo se osjeća sigurnijim, stvara sebi svoj novi svijet, različit od obiteljskoga. Sve više čita (naročito djevojčice), voli uzbudljivo i komično štivo, putopise, krimice i život životinja, rado gleda ilustracije, stripove i kataloge; a omiljeli su mu predmeti crtanje, zemljopis, povijest i poznavanje prirode. Sve radije sluša radio, gleda televiziju i filmove (najviše westernne, akcione i detektivske sadržaje, avanture, ratove, a djevojčice: operete i balete). Ni dječake ni djevojčice još ne zanimaju ljubavni filmovi. U školi su manje pažljivi i marljivi od prvoškolca, ali vole učenje u grupi. Orijentirani su prema praksi.

Čuvstveni život učenika II i III razreda, u odnosu na prvoškolca, dobiva na živosti i vedrini. »Klinac« nije više onoliko sjetan i osjetljiv, voli radost i svetkovine (npr. drago mu je slaviti imendane ili rođendane), ispunja ga radost života i osjeća se sretnim. Živahan je i aktivan u svemu, dobra apetita, veseo, brz, znatiželjan, odvažan. Duševno i tjelesno

¹⁰ A. Trstenjak, *Oris sodobne psihologije*, Založba Obzorja, Maribor, 1969, str. 377.

¹¹ Gesell, nav. dj., str. 464.

eksplozivan, voli pokazivati svoje vještine i snagu. Odatle razne vratomije, tučnjave, borba, natjecanje, trčanje, penjanje, biciklizam i druge opasne igre.

Djeca su općenito ponosna na svoje roditelje, osmogodišnjak je osobito privržen majci, odan je svojoj obitelji, no želi upoznati familijarni život svojih drugova i rado zalazi u njihove kuće. Posljednji afektivni znakovi nježnosti pripadaju majci (u čemu psihoanalitičari naziru Edipov kompleks), ali već u 9. g-i djeca više stoje pod uplivom oca i drugova. Prema baki i djedu postaju grubi. Izvan svoje kuće se vladaju uljudnije. Učitelje i dalje obožavaju, pa im je najdraže ako se ovi s njima drugarski poigraju. Sve više osjećaju potrebu društva, sve češće su na ulici i na igralištima, vole se natjecati individualno i grupno. Prihvaćaju pravila igre, ali ako su oštećeni znadu biti agresivni i svadljivi. Na prvaše gledaju s visoka i pokroviteljski. Prema životinjama su nerijetko okrutni. U školi i na vjeronauku, međutim, upoznaju i viša čuvstva: religiozna, moralna, estetska i socijalna.

Moralni život učenika postaje svjesniji i stabilniji. On doduše rado oponaša starije, jako je sugestibilan i još uvijek prilično dobro sluša, ali se u njemu pokazuje sve veća težnja prema emancipaciji i samostalnosti. Kad mu se nešto zapovijeda u kući, znade reći »sad ću« ili »zašto baš ja«, a u školi ne pita više za svaku sitnicu: »Drugarice, mogu li ovo ili ono?« Ne voli da ga stariji prate na putu ili kore pred nepoznatim osobama. Jako je zabrinut da ne ispadne smiješan u očima drugih. Ima smisla za humor, ali samo na tuđi račun. Svoje prijatelje voli, cijeni prijateljstvo starijih dječaka, izlaže se pogibelji da bude od njih iskorištavan na razne načine, počinje tražiti svoju grupu kojoj će se prikloniti. Sudjeluje u tuđim emocijama, milostiva je srca. Uza sve to uživa drugoga »strašiti« ili mu se rugati. Djevojčice su manje postojane u svojim prijateljstvima. Još se bez ustručavanja igraju s dječacima, ali iskazuju afinitet prema ženskim tipovima igara (bebe, krojenje, domaćinstvo i sl.).

Učenicova volja jest sve osobnija i sve bolje razumski motivirana. Sad već počinje pitati za razloge naredbi, raspravlja s majkom, mlađe sa svom ozbiljnošću kritizira. Samopouzdan je, hvalisav, traži privilegije, očekuje nagrade, starijima se želi dopasti. Sklon je pretjeranostima, osobito u govoru, neoprezan je, nestrpljiv, neustrajan i uvijek mu se nekamo »žuri«. U 8. je g-i sklon srdžbi i osveti, zna bjesnjeti, baca krivnju na drugoga, ali u 9. je nešto smireniji, autokritičniji, s više osjećaja odgovornosti. Tada već rasuđuje po svojoj savjesti, poziva se na pravdu, istinu i dobro, osjeća potrebu da se povjeri, ispovijedi i dade zadovoljštinu za pogreške. Stidi se ako je lagao ili ukrao, cijeni poštenje i drago mu je da se u nj ima povjerenja. Shvaća da je grijeh uvreda Boga i roditelja.

Fremda ga nazivamo »klincem«, on je zreo za moralni odgoj. Makar je sklon da opravdava svoje čine (a zar to isto ne radimo i mi stariji?), ipak posjeduje osjećaj krivnje, stidi se za počinjene pogreške te zna procijeniti svoje i tuđe postupke. Prima i kaznu kad ju je zaslužio i kad je zadana »svima jednako«. Sretan je ako mu se nešto oprostí ili ako je za dobro djelo pohvaljen i nagrađen. Stara mana svojatanja mjesta, stvari

i novca traje i dalje. On rado ima svoju vlastitu kasicu, a džepovi su mu uvijek prepuni raznih predmeta. Možda je njegovoj gramzivosti kriva sklonost za sakupljanjem, posjedovanjem i zbirkama. Vesele ga sve nove stvari, ukrasi, odjevni predmeti, igračke, značke, slike i knjige. Kad se apelira na njegovu plemenitost, pokazuje i znakove darežljivosti, osobito u 9. g-i. Rastresenost, zaboravljivost i neurednost redovite su pojave u dječaka ove dobi.

U nekoj pravoj seksualnoj znatiželji u ovom razdoblju još se ne može govoriti. Dječaci i djevojčice međusobno igraju i odnose se sasvim prirodno i bezazleno, premda pokazuju različite naklonosti u vezi s igrom. No i jedne i druge zanimaju počeci ljudske povijesti, nastanak čovječjeg života i sasvim konkretna pitanja: kako sam se rodio, kako su došli na svijet moj braco i seka? Sva djeca znaju da se odrasli žene ili udaju, pa se u školi ili u susjedstvu mogu stvoriti prve romantične simpatije, koje ne prelaze okvire čednosti. U vezi s time nastaju i međusobna zadirkivanja o nečijoj »curi« ili »mladiću«.

Religiozni život nižeškolaca, ako pripadaju katoličkoj obitelji, odvija se u znaku pozitivnosti. Dobro se snalaze u svijetu vjere, Boga ljube, svećenika poštuju, vjeronauk marljivo uče i crkvu redovito pohađaju. Antropomorfn i spacijalni pojmovi o Bogu, pomalo se raščičavaju. Najviše ih zanimaju biblijski događaji i prikazi neba. Povijest spasenja im je zanimljiva, iako nisu u stanju razlikovati pojedine historijske slojeve (Gesell navodi primjer jednog malog Amerikanca, koji izjavljuje da je Washington lice iz Biblije.¹¹) U 9. je g-i dijete već dosta kritično, ne vjeruje više u legendu o sv. Nikoli, a vjerske istine prima pomalo racionalistički.

Jedan 9-godišnji švicarski dječak dao je zanimljivu izjavu o svojoj vjeri. On veli doslovce: »Dragi je Bog jedan pobožan čovjek. On je nevidljiv. On je čovjek kao i mi, ali mnogo pametniji. Ja ne znam kako on izgleda, ja ga još nikada nisam vidio. Ja ga ne mogu točno sebi predstaviti kao čovjeka, ali znam da on postoji«. Vjeroučiteljica Lore Schmid komentira gornje riječi ovako: U toj se izjavi jasno očituje vjerska psihologija dječakove dobi.¹²

Vidimo da još uvijek prevladava antropomorfn poimanje Boga (Gott ist ein frommer Mann... ein Mensch wie wir...). Za dječaka je glavna oznaka Boga svetost, dobrota (ono »frommer Mann« simbolizira svetost i krepost). Bog je ipak neko duhovno biće (er ist unsichtbar, reklo je dijete). Ono nazire Božju veličinu, jer Bog je svakako veći od čovjeka (viel gescheiter... ich kann ihn mir nicht recht vorstellen wie ein Mensch). Ipak dijete već pokazuje izvjesni realizam i kriticizam (Ich weiss nicht recht, wie er aussieht, ali bi, dakako, želio to znati: Ich habe ihn noch nie gesehen, što zvuči kao neki prigovor, pa se tu krije već jedna mala vjerska sumnja). Uza sve to dijete još čvrsto vjeruje i odbacuje sumnju (aber ich weiss, dass er da ist).

¹² L. Schmid, *Religiöses Erleben unserer Jugend*, Evangel. Verlag, Zollikon, 1960, str. 64.

To je vrijeme kada dijete obično prima sakramente ispovijedi, pričesti i kvizme, kada rado moli samo i u skupinama, kad oduševljeno posjećuje dječje mise, kad je osvojeno liturgijom (gradi kod kuće oltariće, »govori« misu, inscenira procesije i sl.) i revno dolazi na vjeronauk. Dječaci su odlični ministranti, a djevojčice marne pjevačice, čistačice i revniteljice u crkvi.

III. Svršetak djetinjstva (10. i 11. godina)

S IV. i V. razredom osn. škole normalno dijete završava svoje djetinjstvo. Nastupa novo prelazno doba, ovaj put u dječastvo, odnosno djevojaštvo. No značajka je toga prijelaza da se ne odvija ni burno ni olujno, kao što će biti npr. u pubertetu. Prelaz u dječastvo zbiva se bez potresa i erupcija, neprimjetno, postupno i skladno. To je vrijeme tjelesne i duševne ravnoteže djetinjstva u njegovoj zreloći, bez naročitih problema. Naliči na tišinu pred oluju, na ono stanje mora koje Talijani zovu »bonaccia« (ili, u dijalektu, »bonazza«), dakle terminom koji ima korijen u riječi »buono«. To je privremena faza odmora i mirovanja, kada dijete prikuplja snage za slijedeći veliki skok u životu, tj. zalet u dječastvo i mladenaštvo. U tom svom zaokretu prema mladenaštvu, dijete je još bezbrižno, sve mu ide lako, i ne sanja o vihorima što se spremaju.

Djevojčice prije napuštaju djetinjstvo nego dječaci. U 11. g-ni one ni u kojem slučaju nisu više djeca. Njihov razvitak žuri barem 1 do 2 godine ispred razvoja dječaka.

S 10. g-om jedni i drugi ulaze u *novu životnu sredinu*, prihvaćaju nove auktoritete, zauzimaju drukčiji stav prema životu i okolini. Njihov životni ambijent nije više samo rodna kuća, crkva i škola. Dobiva nove i šire horizonte: dijete sada želi umaknuti tjesnoći doma i škole, stalno je na ulici, livadama i polju (gdje ih ima, dakako). Požudno upoznaje svoju okolinu i okolicu, nove krajeve, daleke zemlje i htjelo bi otkriti čitav svijet. Uvijek je u društvu svojih vršnjaka te među njima odabire svoj uski prijateljski krug, formira društvanca, klape, klubove i male »bande«. Muškarci izražavaju svoje prijateljstvo skupnim lutanjem, bučnim igrama, utakmicama i tučnjavom, a ženske, više, mirnim zabavama, zajedničkom šetnjom i čavrljanjem. One se više interesiraju za domaći život i u svojim igrama proživljuju sve odnose i situacije obiteljskog kruga. U ovo vrijeme nastupa i *smjena auktoriteta*, prema onoj: »Stari sveci za oltar, novi sveci na oltar«. Stari sveci djetinjstva — roditelji, djedovi i bake, učitelji, svećenik — ustupaju mjesto novim kumirima: drugovima i starijim dječacima. Dječakov idol je sada šef njegove klape, »švrčo« spreman na »huncutarije« i smione podvige što razdražuju starije. D r u g a r s t v o — i to lojalno i vjerno drugarstvo — sada je vrhovni zakon dječackog života. Oni počinju sve kritičnije i oštrije suditi svoje roditelje i učitelje. Za njih su najveći auktoritet starija braća i višeskolci, te nikako više ne žele biti »mamina maza«.

Razumljivo, novi idoli su u vezi i s *novim idealima*. Dječaci preziru svoj dosadašnji status »dobrog i poslušnog djeteta«, više uopće neće da budu djeca, žele da budu više cijenjeni nego njihova mlađa braća i sestre, da se smatraju velikima i odraslima. S namjerom da istaknu svoju nezavis-

nost dječaci se počinju vladati drsko i prostački, a djevojčice često »objese nos« i protestiraju grcanjem i plačem. Samopoštovanje im raste a s njime i kritičnost prema starijima uz jaču sposobnost zapažanja nepravdi. Time započinje proces zatvaranja u same sebe, otuđenja od odraslih i formiranja gangova. Svoje tajne drže za sebe, povjeravaju ih samo najvjernijim prijateljima, stvaraju svoj posebni jezik, drugima nerazumljiv.

Naravno, dječaci još ne znaju jasno formulirati svoje ideale, ali bi se oni dali označiti kako slijedi: do 10. g. djetetu je ideal »dobrota«, do 15. »pravda« ,a poslije 15. »istina i pravda«, kojima se još pridružuje i »ljepota«. Predpubescenti pomalo ulaze u ono svoje radikalsko raspoloženje koje će poslije u pubertetu i adolescenciji biti tako simptomatično. Stoga oni cijene samo junake, bilo one iz priča ili one iz života, te se i sami zamišljaju u herojskim ulogama. Od srca preziru ljubavne priče i moralne kukavice. Vole čitati historijske ili romansirane biografije i napete pustolovine, gdje im imponira smjelost, snaga i junaštvo.

Da bi se mogli približiti svojim idealima i da bi mogli odgovoriti zadacima što im se nameću, dječaci i djevojčice pronalaze u sebi *nove tjelesne i duševne snage*. Nakon 10. g-e počinju nešto brže rasti, a žlijezdani sustav postaje aktivniji. Tijelo se izduži i omršavi, ali mišići postaju gipkiji i tvrdi, u neprekidnom pokretu. Moždane funkcije jačaju, racionalnost i logičnost mišljenja bivaju izrazitije. Misaono apstrahiranje, sistematiziranje i generaliziranje počinju biti redoviti način umovanja 11-godišnjaka. Pamćenje je živo, fantazija bujna, ali s tendencijom da se prilagodi stvarnosti. Odatle izvire produktivna snaga ove dobi, kada se otkrivaju umjetnički, pjesnički i praktični talenti u njihovim prvim kreativnim pokušajima.

Poznato je da Francuzi dobro dijete nazivaju »l'enfant sage«, što je znak istaknutog vrednovanja kriterija »la sagesse«. Ako je ikada taj kriterij na mjestu, onda je to u dobi od 7 do 10 godine. Poslije će razlozi srca prevagnuti, ali za sada dječak hoće da bude razuman i da postupa razumno. Škola ga je naučila racionalnom mišljenju i vladanju. Od malog prirodoznanca koji je uvijek pitao »što«, nakon 10. g-e razvija se mali mudroznanac koji će sve češće pitati »za-što«. Govor mu nije više samo sredstvo komuniciranja, nego i oruđe mišljenja.

Duboka *emocionalnost* pripada i ovoj dobi, ali je dječaci ne vole očitovati, ne trpe sentimentalnost i nježnost ih razdražuje. Zbog toga i dječaci i djevojčice pokazuju neku vanjsku oporost u izražavanju čuvstva. Svoje roditelje vole kao i do sada, ali ih postupak roditelja sve više povređuje. Naročito pate zbog nesloge oca i majke, što ima jakih reperkusija na njihov unutarnji, školski i društveni život. Npr., Duško, 11-godišnji sin liječnika i liječnice, otkad su se njegovi roditelji rastavili razapet je između ljubavi prema ocu i majci, jer pošteno nastoji da bude prema obama pravedan i obama drag. Kad mu se majka preudala, ogorčen se priklonio ocu. Kad mu se i otac nanovo oženio, čaša je bila puna, Duško se osvećuje maćehi i ocu proganjajući maćehu paklenskom mržnjom, i

napokon bježi iz kuće. G. Menut tvrdi da preko 60% maloljetnih delinkvenata potječe iz rastavljenih obitelji.¹³

Egocentrizam i egoizam, dominantne note djetinjstva, u ovom se razdoblju nalaze u povlačenju. Dječaci priznaju i prava drugih, stiču socijalni osjećaj, dapače su spremni na plemenitost i žrtvu. Pokazuju veliki smisao za grupu i grupni život, priznaju važnost normi, poštuju pravila igre i vrlo su osjetljivi za svaku nepravdu. U čuvstveno-moralnom smislu najgori je položaj jedinaca, jer u njih nema normalno razvijenoga socijalnog osjećaja.

Moral predpubescenta razvija se u pravcu emancipacije. Nakon faze moralne anomalije (do 4. g.) i heteronomije (do 10. g.), nastupa faza autonomije. U 7. g-i dijete prihvaća strogost zakona, u 8. i 9. traži njihovu pravednu primjenu (ali u smislu formalne pravednosti), u 10. pak očekuje njihovu humanizaciju. Uz tu pretpostavku prihvaća i kaznu kao odgojno sredstvo. Subjektivno shvaćanje morala očituje se i u nejednakom držanju prema drugima: prema roditeljima i učiteljima dječak ove dobi nije iskren, prema prijateljima više je nego lčjalan, a u borbi s protivnicima (npr. onima iz suparničke bande) smatra da je sve dozvoljeno. Posluš starijima opada, autonomija osvaja sve više prostora, nagon za novim i nepoznatim tjera dječaka u razne pustolovine. Školske laži su na dnevnom redu, jer se laž smatra samoobranom od nasilja starijih. Čitav razred je solidaran u obrani kolege koji se nalazi u škripcu. Po njihovu sudu najveći su grijesi prevara druga i krađa (ali ne u kući), a najveća krepost: vjernost drugovima.¹⁴

Američki psiholog Bronfenbrenner razlikuje pet glavnih tipova među predpubescentima: introvertirani egoist (self-oriented), drugarski (peer-oriented), socijalni (collective-oriented), poslušni (adult-oriented) i vrijednosni tip (values-oriented).¹⁵ Najčešći su ipak društveni tipovi, tj. II i III.

Diferencijacija među spolovima tek je na pomolu. U ovoj dobi se otkriva samo preko negativnih znakova. Sexualnost je još uvijek u latentnom stanju, erotska nezainteresiranost je očita, a čednost je njezin vanjski znak. Zasada se razlikovanje spolova očituje samo u psihološkoj sferi: nekom napetošću među dječacima i djevojčicama, koja naliči na hladni rat. Prestaju igrati zajedno, razdvajaju se u svim prigodama, natječu se i žele pobijediti suprotni spol. Dječaci od srca preziru djevojčice, a ove im uzvraćaju jednakom mjerom. Diferencijacija je, dakle, u svojoj početnoj i negativnoj fazi već tu (stoga pedagog Göttler naziva to razdoblje »diferentnom« fazom). Rađanje seksualnosti ovdje sliči igri morskih valova: more se najprije duboko povlači, da zatim rukne jačom snagom u obliku sljedećeg vala (koji će se na psihološko-razvojnem području zvati pubertet).

Međutim, 10- i 11-godišnjaci nisu seksualne neznalice. Već u 4. g-i dijete pita odakle beba, u 7. g-i znade da je rađa majka, u 9. g-i nazire ulogu

¹³ G. Menut, *La dissociation familiale et les troubles du caractère chez l'enfant*, Paris, 1944.

¹⁴ N. J. Bull, *Moral judgement from childhood to adolescence*, Sage Publ, Beverly Hills, Calif., 1969.

¹⁵ U. Bronfenbrenner, u *The American Psychologist*, Aug. 1962, 550—562.

oca, a u 11. hoće da znade sve. Najviše toga dozna iz ulovljenih razgovora starijih, iz pričanja drugova, iz listanja lexikona i medicinskih priručnika, iz pornografskih edicija, iz tzv. »prosvjetiteljske« literature, iz kina i magazina, a najviše iz medicinskih rubrika u novinama.

U IV. i V. r. osn. škole antropomorfno *shvaćanje Boga* polako se spiritualizira ili gubi u nekoj simbolici. Još uvijek im se od strane starijih — tobože u pedagoške svrhe — Bog prikazuje više u svojoj strogosti (kao sudac), nego u svojoj ljubavi i milosrđu (kao otac). Na drugoj strani službeno društvo i državna škola, barem do sada, nastojali su im iskorišteniti vjeru iz srca i prikazati religioznost kao praznovjerje. Veliki dio mladeži ostaje zbunjen i dezorijentiran, u procjepu između vjere i nevjere. Religiozne sumnje i napuštanje crkve, vjeronauka i sakramenata zahvaća najprije gradsku djecu, osobito onu iz indiferentnih i areligioznih obitelji. Kolebanje između crkve i okoline obično završava prevagom okoline.

Poslije 10. g-e i vjerna djeca manje mole (napuštaju najprije individualnu molitvu), ali vole liturgiju i crkvene svečanosti, u kojima rado i aktivno sudjeluju. Oni koji ostaju na vjeronauku ne vole da im se svake godine nanovo i stalno počinje lekcijom kako je Bog stvorio svijet. U prvom redu njih zanimaju njihovi egzistencijalni problemi. Sada zapravo oni utemeljuju svoju vjersku orijentaciju i usmjeruju svoju životnu aktivnost. Uglavnom izjednačuju vjeru i moral, osjećaju potrebu ispovijedi i oproštenja. Cijene sve što je veliko, sveto i plemenito i odlučno su na strani dobra. Ovo je doba kad se najčešće razvija sjeme duhovnog zvanja. To pokazuju sve brojidbe. Čak i tzv. »kasna zvanja« priznaju da su prve poticaje na službu Bogu osjetili već prije 13. g-e.¹⁶

IV. Praktične smjernice

Nakon svih gornjih konstatacija, koje pružaju — priznajem — samo pokušaj oslikavanja pravoga lika naše djece ranoga školskog doba, i koje imaju samo teoretsku vrijednost, nameće nam se pitanje: Što od svega toga imamo za praxu? Kako ćemo to primijeniti na vjerski odgoj i katehetsku evangelizaciju naše mladeži?

Mislim da bi se iz ocrtanog psihograma dalo povući više praktičnih zaključaka, ali u pojedinosti ne mogu ulaziti. Zadovoljit ću se samo nekim općim smjernicama.

a) Iz činjenice emotivnosti, koja je bitna karakteristika djetinjstva, izvodim veoma važni pedagoški zadatak — *poštivanje djetinjih osjećaja* i njihov pozitivni odgoj. Tri glavna čuvstva uglavnom dominiraju djetinjstvom: ljubav, ljubomora i strah. Stoga iz naših odgojnih postupaka moramo potpuno ukloniti sve zastrašujuće mjere, a ljubomoru sublimirati u pravu kršćansku ljubav. Kako je kršćanstvo religija ljubavi, smatram da je katolički odgoj najkompetentniji za formiranje mladeži. Samo se taj pedagoški eros mora ostvariti ne samo u našim teorijama i planovima, već prije svega u dnevnoj odgojnoj praksi.

¹⁶ G. Cruchon — *Psychologie pédagogique*, sv. I, str. 368.

b) Čitav odgoj nije ništa drugo do jedan dugotrajni *proces socijalizacije*. Dijete se naime rađa u društvu, u njemu se i po njemu odgaja te priprema za punu društvenu odgovornost. U tom procesu igraju glavnu ulogu: obitelj, okolina, grupa, škola i Crkva.

Primarna uloga u odgoju pripada obitelji. Stoga je naša dužnost — kao svećenika i kateheta — da pomožemo roditeljima da dobro izvrše svoju odgojnu dužnost. Tada će obitelj postati naš najbolji saveznik u kristijanizaciji. Polazna točka našega rada jest *odgoj samih roditelja*.

I sociolozi nas i psiholozi uvjeravaju da je društvena *sredina (milieu)*, u kojoj dijete živi, jedan od najpresudnijih faktora u odgoju. Rijetki i samo veoma jaki pojedinci mogu odoljeti utjecaju okoline. Zato moramo započeti preobrazbom ambijenta, i to u prvom redu *katehizacijom odraslih*.

Jedan naročiti elemenat dječje okoline zaslužuje našu pažnju. To je *drugarstvo* i pripadnost nekoj dječjoj grupi. Već od rane dobi dijete želi imati druga u igri, ta težnja raste s godinama, a osobito je izražena u predpubertetu, pubertetu i mladenaštvu. Uplivu grupe, kojoj dijete pripada, moderni pedagozi pridaju veliku važnost. Mi smo se do sada služili najviše negativnim sredstvom odvratanja od zlih drugova. Unaprijed se poslužimo pozitivnom metodom: stvarajmo male dječje grupe (liturgijske, vjeronaučne, literarne, sportske, skautske i sl.), povežimo i sprijateljimo djecu međusobno. Grupni odgoj daje odlične rezultate.

c) Sjetimo se da se prejakom socijalizacijom dijete može osjetiti ugroženo u svome identitetu. Djetetova *težnja za samostalnošću*, odraslošću i autonomijom potpuno je opravdana. Njegova borba za mjesto u društvu zaslužuje naše potpuno priznanje. Sukobi i teškoće koje se rađaju u toj borbi za afirmaciju doprinose dozrijevanju dječje ličnosti. Odgojno opasni postaju tek onda, kad konflikti nastaju od strane odraslih i kada odgojitelji (obitelj, Crkva, škola) sami, u međusobnim sukobima, upropašćuju svoj auktoritet. Od svih sablazni djeca najteže podnose neslogu oca i majke.

d) U bitne faktore odgoja, osobito danas, spada i *skolarizacija mladeži*.¹⁷ Tendencija je da se njezine granice prošire prije i poslije osnovne škole. Predškolske ustanove za djecu već su opća pojava, a obavezno 10-godišnje školovanje također je na vratima. Još k tome, u nekim zemljama žele zadržati djecu u školskim prostorijama po čitav dan. Jasno je da ne možemo odobriti pretjeranu skolarizaciju, ali se samom školovanju ne smijemo odupirati jer je potrebno. Moramo se truditi da mu dadnemo kršćanske i humane oblike.

Zbog toga upozorimo roditelje da djecu nikada ne plaše ni crkvom ni školom. Naprotiv, neka svoju djecu pripreme na radostan dodir sa školom prikazujući je kao nešto lijepo i korisno. Tako isto inzistirajmo da roditelji nikada ne plaše djecu svećenikom ili Bogom. To ostavlja u duši kobne traume i donosi teške posljedice u obliku raznih kompleksa.

¹⁷ Premda se protiv nje uporno bori naš zemljak Ivan Illich (u svojoj knjizi *Deschooling society*, nedavno prevedenoj pod naslovom *Dole škole*).

Mi sa svoje strane nastojmo djecu dočekati i susretati s najvećom ljubavlju i veseljem. Nadasve je važan prvi kontakt!

Kako je *sposobnost memoriranja* najveća u ranoj školskoj dobi, iskoristimo to vrijeme da ih naučimo glavne molitve i bitne kršćanske formule (služeći se pri tome poznatom tehnikom pamćenja: buđenjem interesa, svestranim opažanjem, tj. s više osjetila, logičnom povezanošću gradiva, učeći u strukturiranim cjelinama, opetujući više puta u manjim odlomcima i dužim razmacima). Ako to ne učinimo sada, poslije ćemo se uzalud truditi. Ali, dakako, učenje vjeronauka ne smijemo svesti na »bubanje«. Na vjeronauku djecu okružimo mirom i tišinom, jer toga nemaju ni u kući ni u školi.⁴⁸

Već sitno dojenče opaža najprije ono što se giba. Sklonost dinamici i zornosti prati ga kroz čitavo djetinjstvo. Od 7. do 10. g-e dijete se najviše zanima za akcije i pokrete, u 11. i 12. g-i za relacije i događaje, a poslije za kvalitete i ljudske odnose. Proces konkretizacije prevladava do 7. g-e, a zatim mu se pridružuju operacije uspoređivanja, apstrahiranja i generaliziranja. Stoga naša pouka mora biti *induktivna, zorna i aktivna*. Najdjelotvornija didaktička sredstva za djecu jesu: zorovi, slike, opisi, primjeri, crtanje, modeliranje, doživljaji, pokus i rad. Za prvoškolce je najbolji katekizamski učbenik sama zgrada crkve i ono što se u njoj nalazi i događa.⁴⁹

e) Upoznali smo tipične dječje moralne nedostatke. Najteži su svakako egocentrizam i egoizam. Srećom nam sâm razvoj dolazi u pomoć, jer se s godinama polako razvijaju altruističke i socijalne sklonosti. Naša je dužnost u moralnom odgoju mladeži da svjesno i trajno *njeguujemo altruizam*. Asocijalno dijete je sebi gotova propast, a društvu ozbiljna smetnja. Crkveni odgoj u zajednici i za zajednicu mora biti naše radno načelo.

Katolički odgojitelji su skloni isticati posluš kao najveću dječju krepost. Ne nijećemo potrebu i korist posluš, no on zapravo u djetinjstvu i nije problem za sposobne odgojitelje. Ja bih radije naglasio jednu drugu opasnost, a ta je što mi stariji idemo linijom manjeg truda, pa se često pozivamo na dužnost pokoravanja i *zlorabimo dječju poslušnost*. Tako se ne odgaja, to je put k razaranju buduće ličnosti.

Veliku brigu moramo posvetiti *odgoju savjesti* i usvajanju ljudskih i kršćanskih vrednota od strane djece. Svijest se odgovornosti budi osjećajima zasluge i krivnje, ali se ipak služimo umjereno sredstvima nagrađivanja i kažnjavanja. Bit će veoma dobro da naučimo djecu neka pitaju oprostjenje kad su pogriješili (i to će im biti najbolja priprava za buduću ispovijed).

Djetinjstvo je najzgodnije vrijeme za sticanje dobrih navika, higijenskih, intelektualnih, moralnih, društvenih i religioznih. Samo, dakako, ne

⁴⁸ Evo jednog primjera: neki otac u Njemačkoj šalje učitelju cedulju opravdanja za svoga sina, koja glasi: »Molim da opravdate moga maloga Fritza što nije naučio lekciju, jer je naš radio juče bio pokvaren« (Heinz Dirks, *Psychologie*, Bertelsmann, Gütersloh 1960, str. 33).

⁴⁹ Tako misli i iskusna vjeroučiteljica Marie Fargues (*Lumen vitae*, juil.—sept. 1953, str. 411).

putem dresure, već uvjeravanja, računajući na zakone ljudske potsvijesti. Unutar moralnog odgoja posebno mjesto pripada *sexualnoj pouci* djece. Najvažniji preduvjet za nju je zdravi obiteljski ambijent, i ništa bolje ne možemo učiniti nego da promičemo obiteljski moral. S tim u vezi Gesell zapaža dobro: »L'attitude réservée et la sécurité d'une vie de famille saine sont les meilleures garanties à long terme d'un développement normal du moi et du sexe.«²⁰ Vrlo je važno da najprije spremimo roditelje na davanje prve seksualne pouke djeci. U slučaju potrebe, moramo i sami biti sposobni da pružimo odgovarajuću pouku, u pravo vrijeme, postupno, taktično, ni previše ni premalo najedamput. Dječak i djevojčica moraju dočekati svoj pubertet psihološki i moralno spremni.

f) Mislim da pet naravnih faktora igra bitnu ulogu u *vjerskom odgoju* djece: obiteljski život, liturgijski život, vjeronauk, vjera kršćanske zajednice i osoba vjeroučitelja.

O tome kako zapravo *obiteljska sredina* stvara vjeru djetetovu, suvišno je i govoriti. Ali nije suvišno naglasiti dužnost prezbitera da pripremi roditelje na njihovu odgojnu funkciju. Ovdje ističem važnost zaručničke pouke i roditeljskih tečajeva. Sazrelo je vrijeme da Crkva vjenčava samo psihološki zrele i pedagoški poučene parove. Dijete stvarno živi od vjere svojih roditelja.

Liturgijski život djeteta počinje prije polaska na vjeronauk. Obiteljska kateheza mora biti usredotočena na zdravo poimanje Boga i uvođenje u individualnu i zajedničku molitvu. U anketi koju je izvršio IFOP među djecom od 8 do 11 g. — moli samo 78% francuske djece. A za što ona mole? Za uspjeh u školi 82%, za oprostjenje grijeha 81%, za svoju obitelj 75%, da budu dobri 71%.²¹ Posebno je značajan ovaj posljednji podatak. Liturgijski život djece mora biti centriran oko sakramenta sv. euharistije. O važnosti prve pričesti i dječjih misa nadam se da nije ni potrebno govoriti. Napominjem samo to da francuska djeca učestvuju na misi s postotkom od 77, ali od toga 14% ih dolazi u crkvu veoma rijetko. 58% ih je izjavilo da se na misi dosađuju. Od svega najviše vole pjesmu. Mislim da je tako i u nas, ali, na žalost, mi nemamo o tome općih statistika.

U vezi s primanjem sakramenata spomenuo bih da bi bilo najbolje da djeca pristupaju sv. krizmi u pubertetu ili još kasnije. Razloge za to naveo sam u svojoj knjizi *Pastoralni rad*, pa se ovdje neću ponavljati.

U čisto *katehetska pitanja* ovdje se ne želim upuštati. Samo bih htio naglasiti golemu važnost vjeronauka i s tim u vezi silnu odgovornost katehete za uspješno obavljanje njegova posla. Za njegovu utjehu bih napomenuo da, po spomenutoj anketi IFOP-a, 74% francuske djece pohada vjeronauk, i od njih je 78% izjavilo da se na vjeronauku ne dosađuju.

Mislim da moram istaknuti i jednu poraznu činjenicu: s ateizacijom odraslih napreduje i *ateizacija djece*. U Francuskoj se ne krsti oko 18% djece, a bojim se da je u nas još i gore, barem u većim gradovima. Iz

²⁰ A. Gesell, nav. dj., 327.

²¹ *Informations catholiques internationales*, br. 383, 1. V. 1971, str. 11.

toga izvire naša dužnost da katehiziramo ne samo krštenu djecu i onu koja nam dolaze u crkvu, nego i da među nekrštenom djecom razvijamo misionarski rad. O tome bismo unaprijed morali malo više razmišljati.

Mnogo bi se toga moglo reći o *životu kršćanske zajednice* kao faktoru vjerskog odgoja, jer ona podržava ili ruši vjeru u mladeži. No iz čitave te problematike htio bih istaknuti samo pitanje *z v a n j a*, koje je danas tako akutno. Ne zaboravimo da zvanje stvaraju ne samo obitelj, župa i sjemenište, već isto tako i župnik i vjeroučitelj!

Vrijeme je da završim. Još samo jedna, i to posljednja napomena. U nas se sada uobičajilo da katehezu manje djece uglavnom obavljaju časne sestre. To nije loše, ali ne zaboravimo da u odgoju uopće, posebno pak u vjerskom odgoju, mora sudjelovati i muškarac. Da se izbjegne opasnost feminizacije Crkve, u evangelizaciji djece ne smije nikako nedostajati svećenik, odnosno župnik.

I što je najvažnije, ma tko bio kateheta — žena ili muškarac — vjeroučitelj mora iskreno i stvarno doživljavati istinu svoje vjere. I u svome srcu i u svome životu! Ukratko, dakle, mora biti *svjedok Kristov*, riječju i djelom.